

Ս Ի Ո Ն

ԻԱ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1947

ՆՈՅԵՄԲԵՐ

ԹԻՒ 11

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՍՓԻՒՈՔ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

2

ԹԱՏՐՈՆ. — Սփուռքի գրականութիւնը իր անցնող քառորդ դարու շրջանին, առանց ուրացման դոյզն զգացումի, կարելի է ըսել թէ չունեցաւ քաճեցողութիւնը: Անկա չծնած մեռել երեխան է (*mort-né*) ինչպէս կ'ըսեն: Ասիկա ոչ միայն որովհետեւ տրաման գերազանցօրէն պայմանաւոր է ընկերութեամբ, ընկերային եւ քաղաքական ազատութեամբ, մթնոլորտին մէջը մեծ ժողովուրդներու, մեծ յաղթանակներու եւ խանդավառութեան (գերութիւնը հոգեկան անհրազատ մթնոլորտ կը ստեղծէ թատերական գրականութեան մը զարգացումին), այլ անոր համար մանաւանդ, վասնզի թատերգութիւնը պմենէն դժուար սեռն է գրելու արուեստին, ամենէն բազմապատհանլը եւ ամենէն մասնակի հանգամանքներու կարօտը, որոնք միշտ պակեցեան մեզի մեր աշխարհաբար գրականութեան հարկւրամեայ կեանքին երկայնքովը, մասնաւորաբար քաղաքական, ընկերային աննպաստ դէպքերու կարգադրութեամբ:

«Հայրենիք Ամառգիրք» հրատարակեց Լ. Շանթի, Գասպարեանի, Օշականի եւ ուրիշներու տրամաններ, որոնք ոչ ժողովուրդէն կուգային եւ ոչ ալ ժողովուրդին կ'երթային հարկադրաբար: Նոյնը կարելի է ըսել առանձնաբար մասնաւոր հատորներով հրատարակուածներուն համար: Անշուշտ թէ Շանթը եւ Օշականը իրենց գրածը գիտցող արուեստագէտներ են, սակայն երկուքն ալ իրենց թատրոնով չեն ուղղուիլ հասարակութեան, եւ տակաւին մենք չունեցանք նոյնիսկ գերասանը որ այդ արուեստագէտներու մտապատկերները կամ ստեղծագործութիւնները կարենար բեմին վրայ կենդանակերպել: Շանթի խաղերը հակառակ իրենց խորհրդապաշտ, ռոմանթիկ եւ ազգայնաշունչ նկարագրին, մեզի շատ քիչ անգամ կը տանին համամարդկային մեծ հարցերու եւ յղացներու լոյսին եւ զգացումին: Իսկ Օշականի խաղերը մեր բեմին եւ կեանքին անընդունելի կը մնան, որուած ըլլալով իր տաղանդին զարաուդի նկարագիրը: Խաղ մը կը կործանէ ինքզինքը երբ կը զարաուդի հասարակութեան ընկալչութենէն: Մենք կը հաւատանք հայ թատրոնին, արժէքներ են Սունդուկեանց, Շիրվանզադէն, Շանթ եւ Օշական:

Եթէ սփիւռքը անյալող եղաւ թատրոն մը ապրեցնելու, ասոր պատճառները մենք տուած ենք այս շաբթի մեր առաջին Խմբագրականին մէջ: Պատճառներ՝ որոնք հաւասարապէս ճնշեցին մեր վէպին և մեր բանաստեղծութեան վրայ:

Հայրենադարձը, սփիւռքին սպասող ճակատագիրը, և մարդկութիւնը իր ընդերքէն խռովող աւելի հզօր տաղանայները վաղուան թատրոնը կը կազմեն: Այն գեղծումը զոր այսօր կը հաստատենք թատրոնը իբր պիւտճէ օգտագործելու, այս ու այն բացերը զոցելու, կը հաւատանք թէ երկար չի կրնար տեւել: Այսօրուան դերասանները իրենց տուժաւորները սպառելու համար, զանազան հրէնաբքներու գիմելու գիտութիւն մը ստեղծեցին: Թատրոն մը առանց դերասանի չի կրնար ապրիլ: Սփիւռքի զրական սեռերէն թատրոնը կոչուած է ամենէն արդիւնաւոր և օգտակար զործունէութեան, իր մատուցումին ուղղակիութեամբ և իր յուզումին ուժգնութեամբը, բարքերու վրայ իր անդրադարձին ծանր կը նիքովը:

Այս շաբթին մէջ կարելի չէ չխօսել ուսումնասիրական զրականութեան, բանասիրական, պատմական և զրական քննադատութեան աշխատասիրութիւններու մասին: Վենետիկ, Վիէննա և Երուսաղէմ, առաւել կամ նուազ չափով կը թուին շարունակութիւնը ըլլալ ԺԹ. դարու վերջին քառորդին երևան եկած զօրաւոր ձգտումներուն: Փաստ է որ Վենետիկ և Վիէննան շարունակեցին մեր պատմութեան և մեր լեզուին շուրջ իրենց ձեռնարկները, ատոնց արժէքը չենք ուրանար, բայց կ'ուզէինք նոր Ալիշաններ, Այտընեաններ, Տաշեաններ, որոնք յաւելումներ ըլլային: Ուրախ ենք կարենալ ըսելու որ այս մարզին վրայ Խորհրդային Հայաստանը լիովին կը բաւարարէ սփիւռքի նուազումը:

Ճնշման զրականութեան միւս երեսը, զրական քննադատութիւնն է, որ սփիւռքի մէջ մշակուեցաւ երկու երեսներով, Լրագրական և Համալոգրական, Լրագրային քննադատութիւնը լրագրութեան իսկ ճշշումին տակ և կարգ մը անձնական և զապափարաբանական աղուումներու ներքե ծնունդ տուաւ ոչ ցանկալի արդիւնքներու, արժէքներու շուրջ ստեղծուեցան մշուշներ ինչպէս շարժէքներու շուրջ ծիածաններ: Միւս կողմէն հաշիւներու յարգարանքը բեմ մը դարձաւ, ուր պարկեշտ և արդար խօսքին քով, անվաւեր և անպարկեշտ յարձակումներ, կործանումներ ինչպէս ամբարձուներ ծանրացուցին քառուր. ու լրագրական այս քննադատութիւնը ըլլալու տեղ իսկական ուղեցոյց մը, գնահատանքի արդար բաժին մը կամ նպաստ մը, մարդեր իրենց իրական չափին բերելու, եղաւ աւելորդ վէճերու, անուանարկութիւններու հանդէս մը: Շողոմ, հաշիւ, քէն, վրէժնդրական արարքներ, լրագրական բարքեր իրենց սաստկութեամբ վարակեցին մեր անպատասխանատու մունեմտիկները ինչպէս նաև տիտղոսաւոր դատողները:

Խորունկ կրթութեան մը պակասը մեր դատողներուն մօտ զլիաւոր ազդակն է որպէսզի առաջին իսկ տպաւորութիւններ իբրև դատում հրամցուին: Ամէն զրոյ մեր մէջ ինքզինքը իրաւասու կը նկատէ իր տպաւորութիւնները բանաձեւելու ուժէ գործի շուրջ: Այդ է պատճառ որ մենք ունենանք ոստոնատուն դատումներ, որոնք չեն հակակշռուած հաստատ մտածողութեամբ, ընթերցողին թելադրելու լուսաւոր և կենդանի աշխարհներ:

Համալոգրական քննադատութիւնը մեր մէջ, Զօպանեանով, Աւագեանով,

Օշականով, Պարսամբանով, Գ. Մխիթարեանով, Ծառուկեանով և ուրիշներով, թէև որոշ չափով լրագրական տարողութեամբ դատուհներ, որոնք սակայն հատորի մը տակ կը պահեն որոշ կեցուածք, քչիկ մը վեր ամբոխին կըրքերը միայն հրահրող յարձակողական կամ գովաբանական, Օշականի բառով ընդարձակ բալադանքէն:

Կը գատուի այս գիծէն իբր համադրական աշխատանքի կոթող մը, Օշականի «Համապատկեր»ը որ մեր զրականութեան մէջ իր նմանը չունի: Ոմանք մեր դատողներէն, արուեստի նկատմամբ իրենց որոշ կեցուածքը ունեցան՝ և ամէն բան տեսնել փորձեցին իմաստասիրական այդ ահօսէն: Ամէն արուեստի գործ պայմանաւոր է սակայն անհատականութեամբ, քննադատական էլ մը միշտ կը շահի այս վարկածէն, եթէ վարդապետական դրութենէ մը չմօտենայ գործին: Տօմաթիկ այս դատուհներու գոհերէն կարելի է նկատել թէնը: Արուեստը ընկերային երևոյթ մը նկատել և պահանջել որ արուեստի գործ մը արտադրուած իր ժամանակի և միջավայրի մէջ՝ անոնց համապատասխան ըլլայ, արդար է որոշ չափով անշուշտ, սակայն արուեստի գործը ամբողջապէս զիտական չի կրնար ըլլալ. ստեղծումը միշտ բղիւղում մըն է որ թէև սկիզբ կ'առնէ ժամանակէ մը և որոշ պայմաններէ, սակայն պէտք է գերանցէ, առանց այս վերջինին չկայ իրական և խոր արուեստ: Որով պէտք չէ բաւականանալ միայն ժամանակով և պայմաններով: Տկար արուեստի ձևեր միայն այս տարազին տակ կ'իյնան: Կայ ստեղծագործ կերպ մը սակայն դատելու, խառնուրդ՝ իմաստասիրական, ընկերաբանական և քաղաքական ձգտումներու, բայց ոչ միայն աւանդով պայմանաւոր:

Կայ նաև դատելու օգտապատէ ձգտում մը որ գործի մը արժէքը կը կապէ զանգուածներու մէջ անոր թափանցումի կարողութեան: Գիտենք թէ շատ յաճախ անհիթթութեան կը տանի այս կերպ դատումը: Այս տարագով եթէ ըմբռնենք զրականութիւնը, այն ատեն բոլոր սովորական մունետիկները կրնան տաղանդաւոր գրողներ նկատուիլ: Անշուշտ գրողը զանգուածէն բաժնըւելով չէ որ կը մեծնայ, բայց այդ միջինին վրայ մշտապէս մնալով ալ չաճիր: Արուեստը օգտակար է անշուշտ, բայց անոր օգուտը սովորաբար իմացուած տնտեսական, իմացական և ազգային անմիջական օգուտը չէ, զեղազիտական օգուտը իր կարգին արուեստագիտական գործի մը յաջողագոյն արտայայտութիւնն է: Հետեւաբար անոնք որ արտա-արուեստագիտական կանոններով կը մօտենան արուեստի գործին, անոնք քն որ՝ զուտ օգուտը կը փնտռեն: Գեղեցիկը արդէն իրեն կը կանչէ օգտակարը:

Իսկ զայով բարոյախօսական վարդապետական մտայնութիւններու, ամենէն կարևորը ասոնց մէջ ներայեցողութեան պակասն է որ արուեստի գործը կը շփոթէ ուէ իմացական արտայայտութեան հետ: Արուեստը ենթարկել հասարակութեան շահերուն, բարոյականին, իմացականին լուսաւորութեան և ընկերային բարւոքումին, տեսակ մը վարդապետական դրութիւն է:

Ճիշդ է թէ բարին անտարբեր է գեղեցիկին, և փոխադարձաբար. սակայն խորապէս ճշմարիտ արուեստի գործին մէջ այս երկուքը ընդելուզուած և ներդաշնակ են: Ասոնք զատ զատ նկատի առնուած՝ արուեստի գործի մը մէջ, կ'ունենանք մէկ կողմէն ճշտումը որ չի խօսիր հոգիին, և միւս կողմէն ձեւա-

կանը (*academique*) առանց արժեւորուելու հոգեկան խորքով մը: Տեղն է հոս յիշել արեւմտեան արուեստագէտ քննադատին խօսքը թէ՛ ճարտարական և անբարոյական զիրքեր չկան, այլ յաշող և անյաշող գործեր միայն», արուեստագէտ հոգին ի ընէ վսեմին, բարիին ու ճշմարտին սիրահար է, չարը և ազգողը, հոն իր գործին մէջ, կ'այլակերպին հոգեկան այդ հակազդեցութեանը մէջ:

Մեր քննադատներէն ոչ մին կրցաւ թարգմանը հանդիսանալ զեղեցիկ բաներու իր տպաւորութիւններուն, և կամ գտնելու քննադատելու կերպը համաձայն նիւթին և սեռին, որ ուրիշ բան չէ բայց եղանակ մը ինքնակենսագրութեան: Տեղին ու զեղեցիկը ըստ արուեստի գառելը, գործն է մշակուած միտքերէ աւելի ընտրեալ հոգիներուն: Թէ՛ բարձրագոյն քննադատութիւնը աւելի ստեղծագործ է քան նոյնինքն ստեղծագործութիւնը, ոմանց չափազանց կրնայ թուիլ, սակայն ճշմարիտ քննադատութիւնը այն է որ երևան կը հանէ, կը թելադրէ, արուեստի գործի մը մէջ այն՝ ինչ որ արուեստագէտը դրած կամ թերացած է գնելու հոն:

Ձեռք անդրադառնար լրագրութեան, զայն նկատելով ոչ անհրաժեշտ տարր զրական ճիղին: Հանդէսները սակայն վառարաններ են զրականութեան, և մեր նայուածքը կ'երթայ միմիայն անոնց՝ ուր մեր զրականութիւնը կը մշակուի իր արժէքին համար: Ստիպուած ենք ըսելու որ սփիւռքի կեանքը քաղաքական խմորումներու լայնօրէն բացուած, նաև կը խուժէ ներս հանդէսներէ, որոնք կուսակցութիւններու պաշտօնագործութիւնը այլապէս կը փոխադրեն զրական հանդէսներու վրայ: «Անահիտ», «Ջուարթնոց», «Հայրենիք Ամսագիր», «Պարսամեանի «Կեանք եւ Արուեստ»ը, «Նայիրի»ն, «Ակօս», «Անին», «Յուսաբեր ամօրեակ», «Նոր Գիր», յիշելով միայն անոնք՝ որոնք զուտ յանուն զրականութեան յղացուած եւ գործադրուած ձեռնարկներ եղան: Անոնց մէջն էր որ յայտնագործեցան սփիւռքի վաւերական անունները Շահնուր, Համաստեղ, Նարդուհի, Վազգէն Շուշանեան, Նշան Պէշիկթաշեան, Սարաֆեան, Թօփալեան, Վահէ-Վահեան, Ծառուկեան, Մ. Իշխան, Փայլակ Միքայէլեան, Նուրիկեան, Ս. Սահակեան, Գրլըճեան, Զ. Սիւրմէլեան, Գ. Միթթարեան, Արսէն Նրկաթ, Անդրէասեան, Զարդարեան, Որբունի, Ժադ Յակոբեան և ուրիշներ: Հակառակ այս ստուար շարանին եւ տաղանդներու վաւերականութեան, մենք չունինք ուրախութիւն հաստատելու կարելի կերպարանք մը, որ իրաւ էր սակայն 1900-ի սերունդին համար, ինչպէս նաեւ Իրապաշտներուն, որոնց գործին մէջ ձգտումով են նոյնութեան մեծ գիծեր կային: Սփիւռքը այս տեսակէտէն կը մնայ դժբախտ եւ ասիկա իր ներքին ողբերգութիւնն է:

Վերապահ ենք գաւառի արարքը մենաշնորհներու, վարդապետութեանց, և զեղեցիկագիտական հանգանակներուն վստահելու, և ոչ ալ անձնական բանդագուշանքին: Այս անոր համար, վաճառի արուեստի գործերը գերազանցօրէն անձերէ բխած, անձերու ուղղուած, անձեր ունին իրենց իրրև ստուգանքի: Արուեստը կը գատուի միւս կրթանքներէն իր այս յինելիութեամբ: Ձեռք մերժելը պարօցներ, կը մերժենք անոնց յաւակնութիւնը արուեստի գետնին վրայ վերլին խօսքը ըսելու: Արուեստը ամէն բանէ առաջ կեանք է, անոր համար անկշռելի և անտարագելի:

Սիւն-ի նախընթաց յաջորդական թիւերուն մէջ սփիւռքի զրականու-

թեան շուրջ մեր նշմարները ոչինչ ունին վճռական, վարդապետական : Մենք մեզի առաջնորդ ունեցանք միայն զրական իւրաքանչիւր սեռի շուրջ եղած ճիշդը, փորձի տրուած տաղանդը և նուաճուած արդիւնքը :

Կը հաւատանք թէ որքան ատեն որ սփիւռք մը պիտի ունենայ գոյութիւն, զայն ապրեցնող հոգեղէն ուժը պիտի ստեղծէ իր զրականութիւնը :

Կը հաւատանք թէ կայ գետին մը առօրեայէն, ընթացիկէն վեր, ուր իրարու կրնան հանդիպիլ հարազատ արուեստի բոլոր ապաստարանները, որոնք օրուան կիրքերու մշուշներէն վեր և պղտորումներուն դէմ՝ իրենց երեւան բերելիք կորովին հետ պարտաւոր են հաշտեցնել իրենց անձէն դուրս մնալուն արժէքներ, այսինքն հայ ժողովուրդի հոգեղէն կեանքի յարատեւումը, ի զին ամէն զոհողութեան :

Կը հաւատանք թէ Խորհրդային Հայաստանի զրականութեան հետ սփիւռքը կրնայ և պարտաւոր է ամուր, անկեղծ և խորունկ կապեր պահել : Գերազանդութեամբ ձգտումներ այս գետին վրայ, միայն ֆասակար կրնան դառնալ, և պատճառ ուժերու աւելորդ վատնումին, ստեղծելով ժամավաճառութիւն, հարազատ նիւթէն — մեր ժողովուրդի օգուտէն — շեղեցնելով ամէն տաղանդ և աշխատաւոր : Հանգանակներով, վէճերով, յաւակնութիւններով արուեստ, հոգի, յաղթանակ կարելի չէ ապահովել զրականութեան համար, Հայրենիքը այն անպառ շտեմարանն է ուրկէ պիտի գայ սփիւռքը ոգեւորող կոյտը, յոյսը, երջանկութեան ծարաւը, մինչև որ սփիւռքը ամբողջութեամբ փոխադրելի ըլլայ Հայրենիքին ծոցը :

Հայոց զրականութիւնը իր ծագումէն ի վեր հայրենական սեղանն է եղած, բաց իր բոլոր գաւակներուն : Ի՛նչ բարբախտութիւն և ուրախութիւն որ Խորհրդային Հայաստանի մէջ մտքի գործաւորին կ'ընծայուի պետական լիաւատ ալակցութիւն, հօր պաշտպանութիւն, և ստեղծագործութեան բոլոր կարելիութիւնները : Սփիւռքը չունի այդ կարելիութիւնը, ուր զրականութեան բանուորը ենթակայ է ամենէն դժնդակ պայմաններու զլանին :

Կը հաւատանք թէ Հայրենիքը պիտի ընէ իր կարելին, երեւան բերելու համար համայնական հայ զրականութիւնը, Հայրենիքով և Սփիւռքով իրագործելի : Այս ցեղը ստեղծած է իր գերութեան դարերուն անգամ : Կարելի ազատութիւններու այս շրջանին կը հաւատանք ու կը ապաստենք նոր օրերու հայ ստեղծագործութիւնը, հայ զրականութիւնը, մեզմէ մեզի :